

УДК 159.953.5

Мещеряков Дмитро Сергійович, молодший науковий співробітник лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

<http://orcid.org/0000-0001-6831-8654>

e-mail: meoldom@gmail.com

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ

Анотація

В статті розглянуто сучасний стан та основні тенденції досліджень суб'єктності, визначено їх спрямованість на визначення вікових і професійних особливостей, що охоплюють вікові групи всіх категорій - від немовлят до старості; також проаналізовано тенденцію подальшого пошуку компонентів структурної організації суб'єктності, її рівнів прояву та феноменів. Зроблено висновок про актуальність теми суб'єктності у віртуальному освітньому просторі у зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя, та пов'язаними з цією тенденцією різними видами діяльності - роботи, навчання, спілкування тощо. Визначено роль саморозвитку та самопроекування у суб'єктності та розглянуто розвиток інтелекту як чинник суб'єктної активності та існування суб'єктності в цілому. Окреслено перспективні напрями досліджень суб'єктності, такі як: суб'єктність у віртуальності; дослідження технологій формування та розвитку суб'єктності, зокрема для протидії шкідливим явищам Інтернету та інформаційній війні; визначення впливу на суб'єктність та суб'єктну активність нових технологій (мережі Інтернет, віртуального освітнього середовища, електронних гаджетів, віртуалізації, штучного інтелекту тощо).

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна активність, розвиток суб'єктної активності, рівні розвитку суб'єктності.

Мещеряков Дмитрий Сергеевич, младший научный сотрудник
Лаборатории современных информационных технологий обучения
Института психологии имени Г.С. Костюка АПН Украины, г. Киев

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИССЛЕДОВАНИЯ СУБЪЕКТНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрено современное состояние и основные тенденции исследований субъектности, определена их направленность на определение возрастных и профессиональных особенностей, охватывающих возрастные группы всех категорий - от младенцев до старости; также проанализированы тенденции дальнейшего поиска компонентов структурной организации субъектности, ее уровней проявления и феноменов. Сделан вывод об актуальности темы субъектности в виртуальном образовательном пространстве в связи с дальнейшей интеграцией инфо-коммуникативных технологий сети Интернет и виртуальности в повседневную жизнь и связанными с этой тенденцией различными видами деятельности - работы, учебы, общения и тому подобное. Определена роль саморазвития и самопроектирования в субъектности и рассмотрено развитие интеллекта как фактора субъектной активности и существования субъектности в целом. Определены перспективные направления исследований субъектности, такие как: субъектность в виртуальности; исследования технологий формирования и развития субъектности, в частности для противодействия вредным явлениям Интернета и информационной войне; определение влияния на субъектность и субъектную активность новых технологий (Интернет, виртуальной образовательной среды, электронных гаджетов, виртуализации, искусственного интеллекта и т.д.).

Ключевые слова: *субъект, субъектность, субъектная активность, развитие субъектной активности, уровни развития субъектности.*

Mescheryakov Dmytro Sergiyovich, junior researcher, associate of the Laboratory of Modern Information Technologies of education of G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine, Kyiv

CURRENT RESEARCH TRENDS OF THE SUBJECTNESS

Summary

The article is examined the current state and main tendencies of subjectness studies, their focus on determining the age and professional features, covering all categories of age groups: from babies to old age; the tendency of further search for components of the structural organization of subjectness, its levels of manifestation and phenomena are also analyzed. The conclusion about the relevance of the subjectness theme in virtual learning environment is made due to the further integration of infocommunication technologies like the Internet and virtuality into everyday life, and related to these trend different activities: work, study, communication, etc. The subjectness role of self-development and intellect development as a factor in the activity of subjectness activity and the existence of subjectness in general is defined. Also further prospects for the study of subjectness are highlighted, such as: the subjectness in virtuality; research of subjectness technologies formation and development, in particular for counteraction to harmful phenomena of the Internet and information warfare; definition of the influence on subjectness and subjectness activity of new technologies (like Internet, virtual educational environment, electronic gadgets, virtualization, artificial intelligence, etc.).

Keywords: *subject, subjectness, subjectness activity, development of subjectness activity, levels of subjectness development.*

Постановка проблеми. З кожним днем електронний інструментарій мережі Інтернет, технології віртуальної реальності, інші новітні телекомунікаційні розробки все більше залучаються до суспільної сфери, і, відповідно, життя все більше віртуалізується. Процеси навчання, праці, спілкування та відпочинку вже здійснюються у віртуальному просторі, і така тенденція буде лише поглиблюватися з часом. Спілкування у соціальних мережах поступово заміщує звичайне, «живе» спілкування, охоплюючи весь спектр комунікацій - від розважальних до професійних. Наявні наукові дослідження цілком підтверджують ці тенденції, активно реагуючи на актуальні проблеми та запити суспільства щодо їх впливу на процеси нової дійсності. Оскільки означені технології чинять неоднозначний вплив на розвиток особистості, постають питання значення суб'єктності у віртуальному просторі та насиченому віртуальністю реальному житті. Для суспільного благополуччя та успішного подолання новітніх викликів важливо, щоб і користувачі мережі Інтернет, і люди взагалі, знаходячись у сучасних умовах, залишалися або ставали суб'єктними.

Метою статті є огляд сучасного стану та тенденцій психологічних досліджень суб'єктності.

Сучасний етап досліджень суб'єктності характеризується, в основному, тенденцією до визначення її вікових і професійних психологічних особливостей, а також рівнів розвитку. Разом з тим, продовжується пошук компонентів суб'єктності та її структурної організації.

Почнемо аналіз з тенденцій досліджень основних вікових особливостей суб'єктності. Так, В.В. Халікова, досліджуючи суб'єктність дошкільників, визначає її як особливу якість особистості, що спонукає дитину до активності, усвідомленості, креативності, до здійснення внутрішніх потреб по перетворенню дитячо-батьківських відносин і самостійному дослідженню проблем, що виникають у взаємодії з батьками з метою відкриття дитиною нового способу поведінки. У структурі суб'єктності дитини автор вважає

найбільш значущими такі характеристики як активність, усвідомленість, креативність, що розкривають його індивідуальність, виражену в прагненні дитини до досягнення своїх цілей у взаємодії з оточуючими, за допомогою порівняння своїх дій із соціокультурними зразками [22].

Особливостями суб'єктності молодших школярів, за І.Г. Тітовим [21], є:

- активне прагнення дитини до розширення смислової основи власної учіннєвої діяльності;
- виникнення мотивації самозмінення;
- розвиток вольової регуляції власної психічної діяльності;
- рефлексивний розвиток сфери самосвідомості;
- становлення пізнавальних здібностей, у тому числі й творчої уяви.

О.В. Кіреєва досліджувала суб'єктність старшокласників [5]. Вона слушно пов'язує рівень і характер суб'єктності особистості в діях по вибору з уявленням про ситуацію вибору в цілому, зазначаючи, що поняття «суб'єктність особистості у виборі» успішно операціоналізується шляхом прояву таких характеристик, як: активність; цілеспрямованість; рефлексія; свобода вибору та відповідальність за нього в конструюванні набору альтернатив, критерії їх оцінювання тощо. Л.М. Новик теж вважає, що в юнацькому віці основні психологічні механізми розвитку суб'єктності особистості співвідносяться з базовими структурними компонентами її самосвідомості, та розглядає суб'єктність як складну системно-інтегративну властивість особистості, яка відображує її здатність до активного усвідомленого перетворення себе й оточуючої дійсності, виражає характеристику свідомої самореалізації людиною своєї внутрішньої природної сутності, визначає її як суб'єкта життєдіяльності та робить автономною у своїх життєвих проявах. Суб'єктність при цьому є результатом освоєння соціального досвіду [13]. Дослідження, проведені Є.В.

Селезньовою, показують, що з підвищенням ефективності реалізації життєвих планів і якості їх результатів зменшується потреба в соціальному схваленні, тобто розвиваються такі складові суб'єктності, як автономність і незалежність [18]. С.Б. Кузікова акцентує увагу на суб'єкті саморозвитку в юнацькому віці, наголошуючи на тому, що суб'єктність досягається виключно через саморозвиток, і розглядає її в якості інтегратору здатності людини до керованого, усвідомленого саморозвитку. Суб'єктність ініціює всі види людської активності і сприяє її результативності, що передбачає позицію творця власного життєвого шляху. При цьому, на її думку, суб'єктні якості можуть розвиватися в кожній людині, однак суб'єктність не є вродженою [7].

Досліджуючи суб'єктність студентів, М.М. Боритко [4] тлумачить її як стан особистісного і професійного розвитку, що виражається в здатності успішно адаптуватися до освітньої, соціокультурної ситуації; в потребі до прояву активності, самостійності, в організації; в усвідомленні відповідальності за створення умов свого розвитку. Ознаками стану суб'єктності є:

- управління власними діями;
- моделювання, планування способів своєї діяльності, взаємодій;
- реалізація намічених програм;
- контроль ходу дій та адекватна оцінка їх результатів, взаємодій;
- рефлексування власної діяльності, діяльності інших, взаємодія.

Проведені З. Адамською дослідження рівня суб'єктності студентів-психологів виявили такі тенденції: на першому курсі показники суб'єктності низькі, але при цьому вищі в порівнянні з другокурсниками та випускниками; на другому курсі спостерігається суттєве зниження показників суб'єктності. У випускників відбувається незначне зростання показників, часто не перевищуючи ці показники у першокурсників. Студентам притаманний середній рівень розвитку суб'єктності протягом усього навчання, і робиться

висновок, що навчання у виші не розвиває суб'єктність. Показниками суб'єктності виступали: внутрішня навчально-професійна мотивація, мотивація досягнення, сенсожиттєві орієнтації, самоактуалізація, інтернальність, відповідальність, рефлексивність, загальне самоставлення та автономність в навчально-професійній діяльності [1]. Мотивація суб'єктності може бути досліджена в рамках певних моделей (див. більш докладно [8]).

Говорячи про суб'єктність молоді, В.В. Алієв визначає її як здібність молодих людей до прояву самостійної ініціативи в соціумі, що зумовлена наявністю конкретної мети, мотивацією, розвиненим механізмом саморегуляції, усвідомленням своєї ролі та відповідальності, а також наявністю усвідомленої позитивної життєвої стратегії [2].

У сучасних дослідженнях розглядається також і проблема забезпечення суб'єктності учнів, зокрема, при дистанційному навчанні. В.В. Ягупов визначає основні напрямки діяльності щодо цього, серед яких цілеспрямоване забезпечення міжособистісної навчальної взаємодії у системі «педагог-учень»; гуманітаризація змістовного компонента навчального матеріалу; гуманізація і демократизація методичного компонента навчального процесу, що передбачає діалог, розвиток, самоуправління та стимулювання автономності учнів у навчальній діяльності; встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин у системі «учень – учень»; культурна, професійна і суб'єктна ідентифікація учнів спочатку як суб'єктів навчальної, а згодом і професійної діяльності. При цьому наголошується, що самоідентифікація учнів є шляхом до суб'єктної поведінки в професійному середовищі [23].

У літньому віці специфіку суб'єктності І.Г. Коваленко-Кобилянська вбачає у рівнях збереження ідентичності, самосприйняття, виразності Я-Образу тощо. Оскільки основою суб'єктності людини є здатність до діяльної активності та прагнення до певної мети, то саме тому в літньому віці знаходити перспективні цілі стає значно складніше [6].

Наступною суттєвою тенденцією сучасних досліджень суб'єктності є визначення її рівнів і відповідних структурних компонентів кожного з них. V.S. Biskup вважає рівень суб'єктності молодого покоління тим фундаментом, на якому стоїть міцна і незалежна держава, формується консолідоване суспільство, для якого найвищою цінністю є повага до прав і свобод кожного громадянина. І зазначає, що рівень розвитку суб'єктності значною мірою визначається суспільними настроями і суспільною свідомістю, які впливають на формування важливих параметрів суб'єктності [27]. Т.К. Окушко акцентує увагу на важливості використання принципу самоактивності та саморегуляції при вихованні в особистості громадянської позиції, адже він сприяє розвитку суб'єктних характеристик і формує почуття відповідальності за її реалізацію [15].

О.В. Кіреєва виділяє наступні варіанти (рівні) прояву суб'єктності старшокласників, пов'язані з діями вибору:

- «передана суб'єктність» характерна для старшокласників, які відзначають відсутність власної суб'єктності в діях вибору, і наділяють значущих інших максимальним рівнем суб'єктності у всіх діях щодо вибору;
- «передано-розподілена суб'єктність» характерна для старшокласників, що проявляють суб'єктність в малій частині дій по вибору, і які приймають максимальний рівень суб'єктності значущих інших в більшості дій щодо вибору;
- «розподілена суб'єктність» характерна для старшокласників, що наділяють і себе, і інших значущих суб'єктністю максимального рівня в усіх діях щодо вибору;
- «автономно-розподілена суб'єктність» характерна для старшокласників, що мають максимальний рівень суб'єктності у всіх діях щодо вибору, та визнають суб'єктність в інших значущих в малій частині дій щодо вибору;

- «автономна суб'єктність» характерна для старшокласників, що проявляють суб'єктність у всіх діях щодо вибору, та відзначають відсутність включеності інших в дії щодо їх вибору [5].

Цікавим і продуктивним є дослідження рівнів суб'єктності та шляхів її набуття Н.Я. Большунової [3]. Вона визначає суб'єктність як квінтесенцію індивідуальності, що інтегрує в собі всі рівні існування людини, всі її якості, що і дозволяє суб'єкту бути автором власного життя, здійснювати «домобудівництво»: саморегуляцію, вирішувати протиріччя між особистим і соціальним, соціально значимим і соціокультурним, «долинним» і «гірським» в горизонті базових, об'єктивних людських цінностей. Авторка вважає структурними компонентами суб'єкта рефлексію, відповідність соціокультурним підставам (абсолютним цінностям), вибір, який реалізується у вчинку (низці вчинків, життєвому шляху). Також до структурних компонентів суб'єкта відноситься так звана «ответчивость» (рос.): під цим поняттям розуміється інтенція людини до міри людського в людині, певний відгук людини на заклик до соціокультурного розвитку, відчуття та переживання цього виклику і здійснення руху.

Ми вважаємо, що це поняття є певною мірою продуктивним для розгляду суб'єктності, оскільки в ньому виділені такі важливі аспекти суб'єктності, як відношення до цінностей, до соціокультурних зразків, як власне виявлення сенсу цінностей, так і зусилля по їх виявленню, саморух і саморозвиток. У подальшому розгляді ми, у разі необхідності, будемо звертатися до запропонованого нами українського еквіваленту цього поняття – *«респонсивність»*. Н.Я. Большунова вважає, що респонсивність є більш загальною категорією відносно таких понять, як відображення, реакція, наслідування, установка, оскільки вони є різними сторонами респонсивності. Під рефлексією, як структурним компонентом суб'єктності, вона розуміє соціокультурні зразки, властиві певному типу культури, тобто це соціокультурна рефлексія, яка пов'язана з респонсивністю соціокультурними зразками [3].

У дослідженні умов та засобів розвитку суб'єктності авторка доходить до таких висновків:

- суб'єктність являє собою авторство власного життя, яке виражається в здатності до побудови власної індивідуальності на основі прагнення людини до досягнення адекватної собі форми духовності, своєї людської справжності за допомогою порівняння своєї поведінки, переживань, уявлень про світ з соціокультурними зразками – сукупністю цінностей, властивих певному типу культури;
- суб'єктність актуалізується у вчинку, який являє собою момент виявлення людиною своєї справжності, та одночасно - затвердження в світі онтологічності об'єктивних цінностей (істини, правди, добра, краси тощо);
- суб'єктність є результатом соціокультурного (духовного) розвитку людини, яке являє собою особливий і відносно самостійний простір, що дозволяє людині побудувати певне відношення до світу і до самого себе, виявити єдність кінця і нескінченності людини і світу [там само].

Засобом розвитку суб'єктності в аналізованій концепції, відповідно до сучасних підходів нарративної психології, вбачається текст як соціокультурне явище, як особливий «голос», висловлювання в усіх його формах, включаючи вербальну, музичну, образотворчу і вчинок.

Етапи розвитку суб'єктності, за Н.Я. Большуновою, відповідають віковій періодизації, однак їх розгляд закінчується на аналізі молодого віку:

- немовляцтво: як неясне розрізнення (вибір) між духовно «темним» і «світлим», поява респонсивності до любові і турботи з боку близьких, соціокультурної рефлексії як переживання, відчуття в собі людини, індивідуальності у відповідь на такі соціокультурні тексти, як ім'я, колискова, іграшка;
- ранній вік: як виявлення свого Я - індивідуальності, відмінної від інших людей і від предметного світу, поява респонсивності в формі переживання емпатії до близьких і до всього, що дитина одушевляє і

одухотворяє. В якості текстів виступають потішки, іграшки, кумулятивні казки;

- дошкільний вік: поява й неусвідомлена рефлексія образу духовно «світлого», як протилежного «темному», на основі казки - як особливого соціокультурного тексту, становлення респонсивності соціокультурним зразкам, представленим в казці, поява вибору і вчинку в умовах ігрової діяльності, та спілкування в формах близькості (любви, прийняття) по відношенню до однолітків і дорослих;

- молодший шкільний вік: поява і респонсивність нормативному соціокультурному зразку, представленому в художніх текстах, вчинках дорослих, шкільних вимогах; здійснення вчинків відповідно до соціальних норм і правил на основі усвідомленої соціокультурної рефлексії;

- підлітковий вік: рефлексія «темного і світлого» в собі та світі на основі критичного переосмислення цінностей, виявлення смислів правил і норм; індивідуалізація соціокультурних зразків;

- юність: поява рефлексії - трансцендування, виявлення духовного «Я»; респонсивність соціокультурним зразкам, як заходам людського в людині, представленим в різних соціокультурних текстах (філософських, художніх, вчинках інших людей);

- молодість: починається реалізація у вчинках здобутої суб'єктності, що виявляється у виборі життєвого шляху (домобудівництві, авторстві власного життя) [3].

У свою чергу, А.А. Плігін виділяє наступні рівні розвитку суб'єктності студента в освітньому процесі: суб'єкт діяльності; суб'єкт свого розвитку; суб'єкт своєї духовності; суб'єкт свого життя (життєвого шляху) [17].

Отже, рівні суб'єктності вбачаються дослідниками як певні перехідні етапи здійснення саморозвитку та розвитку особистості та інтелекту, або адаптації до суб'єктності інших чи умов навколишнього середовища, або, іншими словами, рівні суб'єктності корелюють з розвитком індивідуальності особистості, та, ймовірно, мають кроскультурну специфіку.

Ми вважаємо, що на ґрунті проведеного вище теоретичного аналізу можна запропонувати такі рівні розвитку суб'єктності на прикладі саморозвитку: реактивність (найнижчий), досуб'єктність, підсуб'єктність, взаємосуб'єктність, та, власне, суб'єктність (найвищий) [9].

Продовжує свій розвиток школа В.А. Петровського, який розробив декілька методів і принципів дослідження та ввів такі поняття як «відображена суб'єктність», «повернута суб'єктність», «трансуб'єктність» тощо. Дослідження суб'єктності В.А. Петровським призвело до виокремлення такого поняття як суб'єктогенез. Під суб'єктогенезом розуміють породження здатності людини до самодетермінації власної активності. Під час процесу суб'єктогенезу досягаються закони світобудови, які стають основою для подальшої організації причинно-наслідкових зв'язків між світовими процесами, частиною яких є наше власне життя [16].

Актуальним напрямком досліджень в світлі прямої агресії та інформаційної війни щодо України є тема суб'єктної активності при дистанційній груповій роботі з постраждалими в зоні АТО. Підставами виступають у когерентних структурах явища суб'єктної активності та комунікативної компетентності. Відзначається важливість та перспективи застосування групової роботи, наприклад навчально-психологічних інтернет-тренінгів, що здійснюються з постраждалими з зони АТО в контексті віртуального освітнього середовища в якості психолого-педагогічного завдання, вирішення якого здатне підвищувати цілеспрямованість і послідовність відповідного навчально-психологічного процесу, сприяти його психологічній безпеці та гнучкості, ефективності для розвитку особистості в цілому [11;12].

Велика кількість досліджень присвячена компонентам суб'єктності, умов її прояву та суб'єктній активності. Так, Г.В. Мухіна як основні компоненти поняття «суб'єктність» визначає позитивну мотивацію, пізнавальну активність, самостійність, емоційність тощо. При цьому

суб'єктність є динамічною, адже може і збагачуватись з плином часу. Відзначаються різні рівні розвинутості суб'єктності та умови її прояву [10].

Дослідження розвитку суб'єктної активності дорослих у віртуальному просторі проводять П.П. Дітюк (технології формування суб'єктної активності); І.Г. Коваленко-Кобилянська (специфіка суб'єктної активності в геронтогенезі); М.М. Назар (явища суб'єктної активності та комунікативної компетентності); М.Л. Смульсон [6;8;11;20]. М.Л. Смульсон розуміє суб'єктність як потенціал людини (інтелектуальний і фізичний) до діяльності, що складається з певних задатків і можливостей. Суб'єктність детермінована процесами різної етіології, що мають вплив на перманентне формування суб'єктності впродовж усього онтогенезу. На розвиток суб'єктності впливає інтегративний інтелект, зокрема, інтелектуальні метакогніції. Потенціали розвитку та саморозвитку інтелекту визначають динамічність метакогніцій. Важливими є процеси інтелектуального саморозвитку та самопроекування [19;20].

Провідні дослідження суб'єктності у зарубіжній психології проводяться в контексті освіти та організації навчання. Е. Levinas вважає відповідальність «істотною, основною і фундаментальною структурою суб'єктивності». Gert J.J. Biesta дещо переосмислює цей підхід, і пов'язує суб'єктність (суб'єктивацію) з освітою, а також з кваліфікацією та соціалізацією: кваліфікація має справу з придбанням знань, навичок, цінностей і схильностей; соціалізація має справу з шляхами, якими, через освіту, ми стали частиною існуючих традицій і способів дій та буття; суб'єктивація має відношення до суб'єктивності або «суб'єктності» тих, кого виховуємо. Він пропонує так змінити зміст навчання, щоб студент був його суб'єктом, а не об'єктом, і вважає, що суб'єктність не генерується через наші власні дії означування, а скоріше приходить ззовні, тобто через інших, і що такі поняття, як суб'єктність та ідентичність не співпадають [24;25;26;28].

Висновки. В статті проведено аналіз сучасного стану та основних тенденцій досліджень суб'єктності, показано їх спрямованість на визначення вікових і професійних особливостей, що охоплюють вікові групи всіх категорій - від немовлят до старості. З'ясовано також, що в дослідженнях продовжується пошук компонентів структурної організації суб'єктності, рівнів її прояву та феноменів. В той же час залишається особливо актуальною тема суб'єктності у віртуальному освітньому просторі у зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя, та пов'язаними з цією тенденцією різними видами діяльності у віртуальному просторі - роботи, навчання, спілкування тощо. Особливу роль у суб'єктності відіграє саморозвиток за допомогою самопроекування та розвиток інтелекту, як чинники діяльності суб'єктної активності та існування суб'єктності в цілому.

Відповідно до вищезазначеного, перспективними є поглиблення дослідження таких питань суб'єктності, як:

- створення моделі суб'єктності з врахуванням її рівнів та структурних компонентів;
- дослідження можливостей її розвитку та розробка відповідних методів та технологій;
- подальше вивчення її вікових і професійних особливостей;
- дослідження колективної суб'єктності та колективної суб'єктної активності;
- виявлення особливостей проявів суб'єктності в різних культурах;
- дослідження суб'єктності у віртуальному середовищі;
- дослідження технологій формування та розвитку суб'єктності, зокрема для протидії шкідливим явищам Інтернету та інформаційній війні;
- визначення впливу на суб'єктність та суб'єктну активність нових технологій - зокрема, мережі Інтернет, віртуального освітнього середовища, соціальних мереж, електронних гаджетів, віртуалізації, штучного інтелекту тощо.

Список використаних джерел

1. Адамська З. Суб'єктність у системі професійно значущих якостей особистості майбутніх психологів / З. Адамська // Психологія особистості. - 2011. - № 1. - С. 51-58. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/По_2011_1_8.
2. Алиев В.В. Основы исследования социальной субъектности молодежи // В.В. Алиев // Знание. Понимание. Умение – 2015. – №1 – С. 152 – 161.
3. Большунова Н.Я. Условия и средства развития субъектности : диссертация ... доктора психологических наук : 19.00.01 / Большунова Наталья Яковлевна; [ГОУВПО "Новосибирский государственный педагогический университет"] - Новосибирск, 2007 - 545 с
4. Борытко Н.М. Воспитание субъектности студента как основа гуманитаризации профессионального образования / Н.М. Борытко, О.А. Мацкайлова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2009. – № 4 (38).
5. Киреева О.В. Субъектность личности в ситуации выбора (на примере выбора старшеклассниками высшего учебного заведения): дис. ... канд. психол. наук. / О.В. Киреева // Краснодар, 2007. 186 с.
6. Коваленко-Кобилянська І.Г. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору інтернет / І.Г. Коваленко-Кобилянська. // Технології розвитку інтелекту. - 2016. - Т. 2, № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_5
7. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці [Текст] : монографія / С.Б. Кузікова ; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка — Суми : МакДен, 2012. — 410 с.
8. Мещеряков Д.С. Психологічні підходи до розробки моделі респондента, мотивованого брати участь у дистанційних навчальних курсах [Електронний ресурс] / Д.С. Мещеряков // Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі: монографія / М.Л.

Смульсон, Ю.М. Лотоцька, М.М. Назар, П.П. Дітюк, І.Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.] ; за ред. М.Л. Смульсон. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 221с. – Режим доступу:

http://lib.iitta.gov.ua/10064/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84_%D1%8F%20%D0%A1%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%9C.%D0%9B.pdf

9. Мещеряков Д.С. Рівні розвитку суб'єктності [Електронний ресурс] / Д.С. Мещеряков // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми : V Міжнар. наук-практ. інтернет-конф., 10-31 травня. 2017 р. : тези допов. – Режим доступу: http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/mescher_yakov_dmytro_2017.pdf

10. Мухіна Г.В. Про деякі аспекти розвитку суб'єктності курсанта в умовах особистісно-орієнтованого навчання / Г.В. Мухіна. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. - 2016. - Вип. 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_7.

11. Назар М.М. Суб'єктна активність в контексті формування комунікативної компетентності / М.М.Назар // Технології розвитку інтелекту – Т. 2, No 1 (12). – 2016 - Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.1/authors/2016/Nazar_Maksym_Mykolaiovych_Subyektna_aktyvnist_v_konteksti_formuvannya_komunikatyvnoi_kompetentnosti.pdf

12. Назар М.М., Мещеряков Д.С. Розвиток суб'єктної активності при дистанційній груповій роботі з постраждалими в зоні АТО [Електронний ресурс] / Назар Максим Миколайович, Мещеряков Дмитро Сергійович // Актуальні проблеми психології : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2017.

13. Новик Л.М. Провідні психологічні чинники розвитку суб'єктності в юнацькому віці / Л.М. Новик, О.І. Маляр // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – № 4(49). – С. 170-177
14. Огнев А.С. Психология субъектогенеза личности: Монография. / А.С. Огнев // М.: Изд-во МГГУим. М.А. Шолохова, 2009 - 137с.
15. Окушко Т.К. Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях: теоретичні засади / Т.К. Окушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2016. - Вип. 20(2). - С. 68-78. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%282%29__8
16. Петровский В.А., Огнев А.С. Основные положения субъектогенеза // Ежегодник Российского об-ва психологов. М., 1996. Т. 2, вып. 1. С. 11-12.
17. Плигин А.А. Познавательные стратегии школьников / А.А. Плигин // М.: Профит Стайл, 2007. 528 с.
18. Селезнева Е.В. Самоотношение и самореализация в структуре акмеологического развития человека / Е.В. Селезнева // Мир психологии. 2016г. N 1
19. Смульсон М.Л. Интеллект і ментальні моделі світу. // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. Тематичний випуск “Сучасні дослідження когнітивної психології” – Острог: Вид-во Національного університету “Острог”, 2009. – Вип.12. – С. 38 – 49.
20. Смульсон М.Л. Проектування дистанційних середовищ саморозвитку в умовах новітніх комп'ютерних технологій / М.Л. Смульсон // Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання / за ред. С. Д. Максименка, М.Л. Смульсон. - К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. - Т. 8. - Вип. 7. - С. 215-225.

21. Тітов І.Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонент становлення їхньої суб'єктності : дис... канд. психол.наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2007. — 229арк.

22. Халикова, В.В. Психолого-педагогические условия развития субъектности детей дошкольного возраста в детско-родительских отношениях : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Халикова Валентина Владимировна; [Место защиты: Алтайская государственная педагогическая академия]. - Барнаул, 2011. - 343 с.

23. Ягупов В.В. Суб'єктність учнів як основна детермінанта дистанційного навчання в системі професійно-технічної освіти / В.В. Ягупов // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України ; [редкол.: В.О. Радкевич (голова) та ін.]. —К. : Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2015. —№11. —С.29-36.

24. Biesta G. J. J. Pedagogy with empty hands: Levinas, education and the question of being human. In D. Ege ?a-Kuehne (Ed.),Levinas and education: At the intersection of faithand reason / G. J. J. Biesta // (Routledge International Studies in the Philosophy of Education, New York and London: Routledge, 2008 pp. 198-210.

25. Biesta Gert The Rediscovery of Teaching: On robot vacuum cleaners,non-egological education and the limits of the hermeneutical world view / G. Biesta // Educational Philosophy and Theory, 2016 48:4, 374-392, DOI: 10.1080/00131857.2015.1041442

26. Biesta, Gert J.J. The Beautiful Risk of Education / G. J. J. Biesta // New York: Routledge, 2014

27. Biskup V.S. Subjectness and paternalism of modern youth in the system of professional career formation / V.S. Biskup // KazNU Bulletin. Psychology and sociology series, 2016 - №3 (58).

28. Levinas E. Outside the subject / E. Levinas // Stanford, CA: Stanford University Press, 1994

References transliterated

1. Adams'ka Z. Sub'yektnist' u systemi profesiyno znachushchykh yakostey osobystosti maybutnikh psykholohiv / Z. Adams'ka // Psykholohiya osobystosti. - 2011. - # 1. - S. 51-58. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2011_1_8.
2. Alyev V.V. Osnovy yssledovanyya sotsyal'noy sub'yektnosti molodezhy // V.V. Alyev // Znanye. Ponymanye. Umenye – 2015. – No1 – S. 152 – 161.
3. Bol'shunova N.Ya. Uslovyia y sredstva razvytyia sub'yektnosti : dySSERTatsyya ... doktora psykholohycheskykh nauk : 19.00.01 / Bol'shunova Natal'ya Yakovlevna; [HOUVPO "Novosybyrskyy hosudarstvennyy pedahohycheskyy unyversytet"] - Novosybyrsk, 2007 - 545 s
4. Вогытко N.M. Vospytanye sub'yektnosti studenta kak osnova humanyraryzatsyyu professyonal'noho obrazovanyia / N.M. Вогытко, O.A. Matskaylova // Yzvestyya Volhohradskoho hosudarstvennoho pedahohycheskoho unyversyteta. – 2009. – # 4 (38).
5. Kyreeva O.V. Sub'yektnost' lychnosti v sytuatsyyu v'ybora (na prymerе v'ybora starsheklassnykamy vyssheho uchebnoho zavedenyia): dys. ... kand. psykhol. nauk. / O.V. Kyreeva // Krasnodar, 2007. 186 s.
6. Kovalenko-Kobylyans'ka I.H. Sub'yektna aktyvnist' lyudyny v period herontohenezu v umovakh osvith'oho prostoru internet / I.H. Kovalenko-Kobylyans'ka. // Tekhnolohiyi rozvytku intelektu. - 2016. - T. 2, # 2. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_5
7. Kuzikova S.B. Psykholohichni osnovy stanovlennya sub'yekta samorozvytku v yunats'komu vitsi [Tekst] : monohrafiya / S. B. Kuzikova ; Sum. derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka — Sumy : MakDen, 2012. — 410 s.
8. Mescheryakov D.S. Psykholohichni pidkhody do rozrobky modeli respondentа, motyvovanoho braty uchast' u dystantsiynykh navchal'nykh kursakh [Elektronnyy resurs] / D.S. Mescheryakov // Intelektual'nyy rozvytok doroslykh u virtual'nomu osvith'omu prostori: monohrafiya / M.L. Smul'son, Yu.M.

Lotots'ka, M.M. Nazar, P.P. Dityuk, I.H. Kovalenko-Kobylyans'ka [ta in.] ; za red. M.L. Smul'son. – K.: Pedahohichna dumka, 2015. – 221s. – Rezhym dostupu: http://lib.iitta.gov.ua/10064/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84__%D1%8F%20%D0%A1%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%9C.%D0%9B.pdf

9. Mescheryakov D.S. Rivni rozvytku sub"yektnosti [Elektronnyy resurs] / D.S. Mescheryakov // Virtual'nyy osvितniy prostir: psykholohichni problemy : V Mizhnar. nauk-prakt. internet-konf., 10-31 travnya. 2017 r. : tezy dopov. – Rezhym dostupu: http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/mescheryakov_dmytro_2017.pdf

10. Mukhina H.V. Pro deyaki aspekty rozvytku sub"yektnosti kursanta v umovakh osobystisno-oriyentovanoho navchannya / H.V. Mukhina. // Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya : Pedahohika. - 2016. - Vyp. 1. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_7.

11. Nazar M.M. Sub"yektna aktyvnist' v konteksti formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti / M.M.Nazar // Tekhnolohiyi rozvytku intelektu – T. 2, No 1 (12). – 2016 - Rezhym dostupu: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.1/authors/2016/Nazar_Maksym_Mykolaiovy_ch_Subyektna_aktyvnist_v_konteksti_formuvannya_komunikatyvnoi_kompetentnosti.pdf

12. Nazar M.M., Mescheryakov D.S. Rozvytok sub"yektnoyi aktyvnosti pry dystantsiynyi hrupoviy roboti z postrazhdalymy v zoni ATO [Elektronnyy resurs] / Nazar Maksym Mykolayovych, Mescheryakov Dmytro Serhiyovych // Aktual'ni problemy psykholohiyi : Psykholohiya osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti. – K.: Instytut psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny, 2017.

13. Novyk L.M. Providni psykholohichni chynnyky rozvytku sub"yektnosti v yunats'komu vitsi / L.M. Novyk, O.I. Malyar // Naukovyy

chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 12. Psykholohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats'. – K. : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2016. – # 4(49). – С. 170-177

14. Ohnev A.S. Psykholohyya subektoheneza lychnosty: Monohrafiya. / A.S. Ohnev // M.: Yzd-vo MHHUym. M.A. Sholokhova, 2009 - 137s.

15. Okushko T.K. Osobystisno oriyentovani tekhnolohiyi patriotychnoho vykhovannya uchniv'skoyi molodi v hromads'kykh ob'yednannakh: teoretychni zasady / T.K. Okushko // Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi. - 2016. - Vyp. 20(2). - S. 68-78. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%282%29__8

16. Petrovskyy V.A., Ohnev A.S. Osnovnyye polozhenyya sub'yektoheneza // Ezhehodnyk Rossyyskoho ob-va psykholohov. M., 1996. T. 2, vyr. 1. S. 11-12.

17. Plyhyn A.A. Poznavatel'nyye stratehiyyi shkol'nykov / A.A. Plyhyn // M.: Profyt Stayl, 2007. 528 s.

18. Selezneva E.V. Samootnoshenye y samorealizatsyya v strukture akmeolohycheskoho rozvytyya cheloveka / E.V. Selezneva // Myr psykholohyy. 2016h. N 1

19. Smulson M.L. Intel'ekt i mental'ni modeli svitu. // Naukovi zapysky. Seriya "Psykholohiya i pedahohika". Tematychnyy vypusk "Suchasni doslidzhennya kohnityvnoyi psykholohiyi" – Ostroh: Vyd-vo Natsional'noho universytetu "Ostroh", 2009. – Vyp.12. – S. 38 – 49.

20. Smulson M.L. Proektuvannya dystantsiynykh seredovyshch samorozvytku v umovakh novitnikh komp'yuternykh tekhnolohiy / M.L. Smulson // Aktual'ni problemy psykholohiyi. Psykholohichna teoriya i tekhnolohiya navchannya / za red. S. D. Maksymenka, M.L. Smulson. - K. : DP "Informatsiyno-analitychne ahent'stvo", 2010. - T. 8. - Vyp. 7. - S. 215-225.

21. Titov I.H. Rozvytok tvorchoyi uyavy molodshykh shkolyariv yak komponent stanovlennya yikhnoyi sub'yektnosti : dys... kand. psykhol.nauk:

19.00.07 / Instytut psykholohiyi im. H.S.Kostyuka APN Ukrayiny. — K., 2007. — 229ark.

22. Khalykova, V.V. Psykholoho-pedahohycheskye uslovyia razvytyia sub'ektnosti detey doskol'noho vozrasta v det-sko-rodytel'skykh otnoshennyakh : dySSERTatsyya ... kandydata pedahohycheskykh nauk : 13.00.01 / Khalykova Valentyna Vladymyrovna; [Mesto zashchyty: Altayskaya hosudarstvennaya pedahohycheskaya akademyia]. - Barnaul, 2011. - 343 s.

23. Yahupov V.V. Sub'yektnist' uchniv yak osnovna determinanta dystantsiynoho navchannya v systemi profesiyno-tekhnichnoyi osvity / V.V. Yahupov // Naukovyy visnyk Instytutu profesiyno-tekhnichnoyi osvity NAPN Ukrayiny ; [redkol.: V.O. Radkevych (holova) ta in.]. —K. : Instytut profesiyno-tekhnichnoyi osvity NAPN Ukrayiny, 2015. —№11. —S.29-36.

24. Biesta G. J. J. Pedagogy with empty hands: Levinas, education and the question of being human. In D. Ege ?a-Kuehne (Ed.), Levinas and education: At the intersection of faith and reason / G. J. J. Biesta // (Routledge International Studies in the Philosophy of Education, New York and London: Routledge, 2008 pp. 198-210.

25. Biesta Gert The Rediscovery of Teaching: On robot vacuum cleaners, non-ecological education and the limits of the hermeneutical world view / G. Biesta // Educational Philosophy and Theory, 2016 48:4, 374-392, DOI: 10.1080/00131857.2015.1041442

26. Biesta, Gert J.J. The Beautiful Risk of Education / G. J. J. Biesta // New York: Routledge, 2014

27. Biskup V.S. Subjectness and paternalism of modern youth in the system of professional career formation / V.S. Biskup // KazNU Bulletin. Psychology and sociology series, 2016 - #3 (58).

28. Levinas E. Outside the subject / E. Levinas // Stanford, CA: Stanford University Press, 1994

Отримано: 07.06.2017

Відрецензовано: 12.06.2017

Опубліковано: 29.06.2017